

DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİ TARAFINDAN AZLEDİLEN KUVÂ-YI MİLLİYECİLER

Osman AKANDERE*

ÖZET

Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile birlikte hızla örgütlediği ve "vatani işgal kuvvetlerinden temizlemek" maksadıyla hareket eden Milli Mücadele Harekatı'nın ortadan kaldırılması adına birçok faaliyette bulunmuştur.

Damat Ferit Paşa'nın sadaretle olduğu dönemlerde Kuvâ-yı Milliye hareketi; İttihatçılık, Bolşeviklik, asilik, sahte milliyetperverlik, dinsizlik vb. şekillerde suçlanmış; bununla da halkın Kuvâ-yı Milliyecilere karşı ayaklanması hedeflenmiştir. Hatta Kuvâ-yı Milliyecilerin öldürülmelerinin farz olduğuna dair fetva dahi çıkartılmıştır.

Damat Ferit Paşa, Kuvâ-yı Milliyecilerden kurtulmak için başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok Kuvâ-yı Milliyeci görevinden azletmiştir. Bununla Anadolu insanının Kuvâ-yı Milliyecilere itibar etmemesi amaçlanmıştır. Azil işleminin fayda vermemesi üzerine Divân-ı Harplerde gerekli değişiklikler yapılarak Kuvâ-yı Milliyeciler yargılanmışlar ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Kuvâ-yı Milliye hareketinin önde gelen lider kadrosu ve birçok Kuvâ-yı Milliyeci gıyaben idama mahkum edilmişlerdir. Yine birçoğu da Kuvâ-yı Milliye'ye destek vermek gibi suçlardan yargılanıp idama mahkum edilmişler ve haklarındaki idam hükmü infaz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Damat Ferit Paşa, Kuva-yı Milliyeciler, Aziller, Yargılama, Ceza.

ABSTRACT

Damat Ferit Pasa took part in many activities to eliminate the National Struggle Movement which was organized rapidly after Mustafa Kemal Pasa's landing on Samsun and acted to "eliminate the country from occupying forces".

The movement of The Nationalist Forces was accused of being the supporter of Committee of Union and Progress Party, Bolshevik, rebellious, false nationalist and irreligious in the period of Damat Ferit Pasa. In this way the public rebellion against The Nationalist Forces was aimed. Furthermore, a fatwa (opinion on a matter involving the Islamic religious law) was given which considered killing the members of the Nationalist Forces is a religious duty.

In order to get rid of the Nationalist Forces, Damat Ferit Pasa discharged many members of the Nationalist Forces from their duty beginning with Mustafa Kemal Pasa. After the discharges didn't help, the members of the Nationalist Forces were judged and punished after making some changes on Marital Courts. Mustafa Kemal Pasa and the leader staff of the Nationalist Forces movement were sentenced to death in their absence. Many of them were judged for offenses like supporting the Nationalist Forces, sentenced to death and executed.

Keywords: Damat Ferit Pasa, Nationalist Forces, discharges, judge, punishment.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri mütareke hükümlerine dayanarak Anadolu'yu işgale başlamışlardı¹. Bu işgallerde İtilaf Devletlerinin şüphesiz en büyük dayanağı “*güvenliklerini tehdit eden herhangi bir stratejik noktayı ele geçirmek hakkına*” sahip olduklarını belirten, mütarekenin yedinci maddesi idi². İtilaf kuvvetlerinin bu maddeye istinaden işgallerini Anadolu halkı şiddetle protesto etmiştir. Osmanlı Devleti'nin de işgalci kuvvetlere karşı mücadeleye girişmemesi ve çareyi suskun kalmakta araması, Anadolu halkının gözünde Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin imajını sarsmış ve halk kendi başının çaresine bakmaya, kurtuluş yolları aramaya koyulmuştur. Nihayetinde 27–28 Mayıs'ta oluşturulan Ödemiş Kuvâ-yı Milliyesi ilk direniş hareketini göstermiş ve bundan sonra da Kuvâ-yı Milliye birlikleri artarak devam edip vatanın kurtulması adına mücadele vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve Millî Mücadele'nin örgütleyicisi pozisyonunu elde etmesi ve Anadolu'daki işgalci kuvvetlerle mücadelenin süreklilik kazanma aşamasına geçmesi ile İngilizler, Osmanlı Devleti'ni sıkıştırıp direnişin durdurulmasını sağlamaya, Osmanlı Devleti ise bu direnişin önüne geçmeye çalışarak Batılı devletlere “*şirin*” gözükmeye azamî derecede gayret göstermiştir. Nitekim Samsun'dan başlayarak kademeli olarak örgütlenmeye başlayan ve Sivas Kongresi ile büyük oranda örgütlenme sorununu halleden “*Anadolu Hareketi*”, bu vakitten sonra İstanbul Hükümeti tarafından çok ciddi bir tehlike olarak addedilmiş ve bu hareketin yok edilmesi adına hangi çare biliniyorsa onun uygulanmasından geri kalınmamıştır.

Neticede; başında Mustafa Kemal'in olduğu Kuvâ-yı Milliyeciler, İstanbul Hükümeti'nin politikalarına uymayan icraatları dolayısıyla önce uyarılmışlar, Millî Mücadele'ye devam etmeleri hasebiyle sonra azil ve daha sonra da idama mahkûm edilmişlerdir. Biz bu çalışmamızda İstanbul Hükümetleri tarafından azledilen Kuvâ-yı Milliyecileri, bunların azlediliş nedenleri ve sonuçlarını değerlendireceğiz. Şüphesiz bunu yaparken de konuya, Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin Kuvâ-yı Milliye'ye bakışını vererek başlamak isabetli olacaktır:

I. DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİ'NİN KUVÂ-YI MİLLİYE'YE BAKIŞI

Damat Ferit Paşa³, 19 Mayıs 1919 tarihinde ikinci defa sadarete gelişi ile birlikte Anadolu'da Millî Mücadele yönündeki hareketlenmelerin ciddi olarak

¹ İşgal edilen yerlerden birkaçı Nutuk'ta şöyle ifade edilmektedir: “Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. ...15 Mayıs 1919'da, İtilaf Devletlerinin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir'e çıkartılıyor”. Bkz, Atatürk, M. Kemal, *Nutuk (1919–1927)*, Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ank–2005, s. 1.

² Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, İkinci Basım, T.T.K, Ank–1999, s. 560.

³ Damat Ferit Paşa hakkında tafsilat için bkz, İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, İst–1982, s. 2029–2094. ; Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, TTK Basımevi, Ank–1987, s. 195–249, 261–265.; Cevdet Küçük, “Damat Ferid Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İst–1993, s. 436–439.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler

üzerine eğilmeye başlamıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve İstanbul Hükümeti'nin istekleri doğrultusunda değil de Millî Mücadele'nin gelişmesi yönünde çalışmalar yapması İngilizler başta olmak üzere Damat Ferit Hükümeti'ni de tedirgin etmiştir. Neticede İngilizler Mustafa Kemal Paşa'nın hangi sebeple Samsun'da olduğunu sorgulamışlar⁴ ve derhal İstanbul'a avdetini istemişlerdir⁵.

Damat Ferit Paşa, üçüncü sadareti döneminde Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik faaliyetlerini ve suçlamalarını daha da şiddetlendirmiştir. Mesela Dâhiliye Nazırı Adil Bey tarafından Trabzon Valisi Galip Bey'e 23 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen ve "*Hükümet-i Seniyye'nin, vatanın kurtuluşunun mütareke hükümlerinin tamamen uygulanmasıyla mümkün olacağına inandığını, bunu anlayamayan sorumsuz kişilere değer verilmemesi gerektiği*"⁶ yönündeki telgraf, İstanbul Hükümeti'nin hem Mütareke Dönemi'ndeki siyasetini hem de Kuvâ-yı Milliye'ye bakışını göstermesi bakımından mühimdir. Dâhiliye Nazırı Adil Bey tarafından 26 Temmuz'da bu kez bütün vilayetlere gönderilen bir diğer telgrafta ise yine üstü kapalı olarak Kuvâ-yı Milliye hedef alınmakta ve "*...müskülât-ı mevcûdeyi tezyîd edecek her türlü harekâtın selâmet-i vatanı tehlikeye ilgâ edecekî derkâr olduğundan bazı mahallerde vukû'î kemâl-i teessüfle haber alınan tabrikâta karşı icâp edenlerin ikâzı ve muktezâ-yı hâl ve mahalle göre lâzım gelen tedâbirin cibet-i mülkiye ve askeriyeye müttehiden ittibâzı ehemmi elzemdir*"⁷ denilmektedir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliyecileri suçlayıcı ve halk nazarındaki itibarlarını zedeleyici faaliyetlerinden birisi, onları "*İttihatçılık*"la suçlamasıdır. Çünkü İttihatçılar, devleti gereksiz yere Birinci Dünya Harbi'ne sokmak ve milletin istikbaliyle oynamakla suçlanıyorlardı⁸. Gerçekten de Kuvâ-yı Milliye'nin lider kadrosunu oluşturan şahıslardan -başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere- bir kısmının evveliyatında İttihatçılarla bağlantısının olması, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından büyük bir fırsat olarak telâkki edilmiş, bu yolla halkın Kuvâ-yı Milliyecilere düşman olması sağlanmaya çalışılmış ve bu yönde büyük gayret sarf edilmiştir⁹. Nitekim mezkûr Paşa'nın bu teşebbüslerine

⁴ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 1, Vesika No: 15, Genelkurmay Basımevi, Ank-1952.

⁵ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 17. ; Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele -Mutlakzeye Dönüş (1918-1919)-*, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ank-1998, s. 344-346.

⁶ Erdem, Ş. Can, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst-2002, s. 123.

⁷ Alemdar, 27 Temmuz 1335/1919, Nr: 124-1524.

⁸ Mesela Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar" adlı makalesinde İttihatçıların Harbi Umûmi'ye giriş noktasındaki tavırlarını şöyle dile getirmektedir: "...Bu millet anlamadı, öğrenmedi mi ki uçak hin-i hacette her fırsada gelir, hatta ecnebi parmağıyla da düşer, kalkar, yanar, tutuşur, uçağın kahramanları Enver, Talat, Cemal değil midir ki daha Harb-i Umûmi zuhûr eder etmez Almanya ile hafî bir muahede akd eylediler, ve milleti, ikbalini, istikbalini düşünmeden, taşınmadan ecnebî bir devletin ihtirasına kurban ettiler..." b kz, Peyam, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/1919, Nr: 297-55.

⁹ Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde Tan Gazetesi muhabirinin Damat Ferit Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa ve hareketinin mahiyeti hakkında yönelttiği suale, Paşa: Harekât-ı Mezkûre'nin askerî mahiyeti haiz olmadığını ve millî bir esasa da müstenid bulunmadığını ve bir saman alevinden ve İttihat ve Terakki teşvikatından ibaret olduğunu beyan etmiştir. B kz, Alemdar, 5 Eylül 1335/1919, Nr: 164-1564. ; Muhalliflerden Mevlanzade Rifat'ta eserinde "İttihat ve Terakki erkânından olan

İstanbul basınından bazı gazetelerde destek vermiş ve “İttihatçılık” suçlaması adı altında büyük bir karalama kampanyasının içerisine girilmiştir¹⁰. Meselâ 1 Kasım 1919 tarihli Alemdar Gazetesi’nde Refii Cevad imzalı “*Ha Şöyle Biraz Yola Gelin*” adlı makalede “*Harekât-ı Milliye’de İttihatçı dolabı görmek istemeyiz*”¹¹ denilmekte ve ittihatçılar ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Refik Halit de “*Türediler ko, aksınlar üzerimden sel gibi: Ne şebrimde yerleşsinler, ne bahçemde ziftlensinler, ne içimde köklensinler... Her tarafta veba çıksın, tufan aksın, yangın geçsin, razıyım; İttihadi istemem; bu tavafta delilimi bezirgândan beklemem*”¹² diyerek tavrını net olarak ortaya koyuyordu. Refik Halit bir diğer makalesinde de “*İttihat süürüsünden yeni çobanbaş, millet paşası mı siz seçip ayırdı*”¹³ demektedir ve bu makalede direkt olarak Mustafa Kemal Paşa’yı hedef almaktadır. “İttihatçılık” suçlamalarında ilginç bir nokta ise İtilaf Devletleri de Kuvâ-yı Milliye hareketini ittihatçıların bir uzantısı olarak görmektedirler. Mesela, Amiral De Robeck, Lord Curzon’a gönderdiği bir raporda “*İttihatçıların evladı olan Mustafa Kemal ile müzakere ümitsizdir*”¹⁴ demektedir ve bu da İtilaf Devletlerinin Kuvâ-yı Milliye’yi nasıl değerlendirdiklerini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gerek İstanbul Hükümeti ve gerekse İtilaf Devletleri tarafından katı surette tasfiye edilmesi gereken “İttihatçı kalıntıları” olarak görülmektedir. Hatta bu mücadelenin İttihatçıların bir

ve bu günkü cumhuriyetin kurucusu ve reisi” gibi cümleler kullanmakta ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını “İttihatçılık”la itham etmektedir. Bkz, Mevlanzade Rifat, *İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, Yedi İklim Yayınları, İst-1993, s. 252-254.

¹⁰ Şüphesiz burada zikredilmesi gereken başlıca gazeteler, *Alemdar*, *Peyam*, *Sabah*, *Türkçe İstanbul* ve *Peyam-ı Sabah*’tır.

¹¹ Alemdar, Refii Cevad, “*Ha Şöyle Biraz Yola Gelin*”, 1 Teşrin-i Sani 1335/1919, Nr: 320-2621. ; İttihatçılık suçlamaları ile ilgili bir diğer makalede de; İzmir’i kurtaracak olanların Sivas’ta, Ankara’da Trabzon’da toplanmak yerine Aydın, Nazilli ve Akhisar gibi yerlerde toplanmaları gerektiği vurgulanmakta ve burada da Kuvâ-yı Milliye İttihatçı bir hareket olarak nitelendirilmektedir. bkz, Alemdar, Oğuz Tekin, “*Harekât-ı Milliye ve İttihatçılar*”, 8 Teşrin-i Sani 1335/1919, Nr: 327-2628. Ayrıca bkz, Alemdar, Refii Cevad, “*Harekât-ı Milliye ve İttihat ve Terakki*”, 6 Teşrin-i Evvel 1335/1919, Nr: 295-2595.

¹² Alemdar, Kirpi (Refik Halit), “*Anadolu Diyor ki*”, 8 Teşrin-i Sani 1335/1919, Nr: 327-2628. ; Nitekim Yahya Kemal de hatıratında Ali Kemal’den bahsederken “O günlerin en zehirli ithamı “ittihatçı” ithamı idi; ortalığı fazla itham edebilmek için “ittihatçı” sıfatını herkese yapıstırıyordu” demektedir. Bu da ittihatçılığın insanların aklında ne derece vahim çağrışımlar yaptığını göstermektedir. Bkz, Beyath, Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, Baha Matbaası, İst-1976, s. 87.

¹³ Alemdar, Aydede (Refik Halit), “*Topuna Hoş Amedi*”, 2 Şubat 1336/1920, Nr: 412-2712. ; Mustafa Kemal Paşa’nın “İttihatçılık” sayesinde bu günlere geldiğini iddia eden yazılarda kaleme alınmıştır. Bkz, Peyam, Ali Kemal, “*Harekât-ı Milliye’nin İç Yüzü*”, 14 Teşrin-i Sani 1335/1919, Nr: 344-102. ; Ali Kemal bir makalesinde de “Yansın o gönül ateşe bu hale ki yanmaz / Kör olsun o gözler ki bu dem kanâ boyanmaz” dedikten sonra İttihatçıların saltanatı on iki senedir ellerinde bulundurdıklarını ve devleti acı olaylardan olaylara sürüklediklerini iddia etmektedir. Bkz, Peyam-ı Sabah, Ali Kemal, “*Lanet! Lanet! Lanet!*”, 15 Mayıs 1336/1920, Nr: 527-10957. ; Bir diğer makalede de Harekât-ı Milliye bir İttihatçı faaliyeti olarak kabul edilmekte ve İttihatçılık İsırgan Otu ile özdeşleştirilmektedir. Bkz, Alemdar, Refik Halit, “*İsırgan Otu*”, 2 Nisan 1336/1920, Nr: 471-2771.

¹⁴ Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi –Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)*, TTK Basımevi, Ank-1989, s. 64. ; Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 2, TTK Basımevi, Ank-1994, s. 113.

tertibi olduğunu düşünmektedirler¹⁵. Nitekim Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir beyannamede de; "...İstanbul'da hafiyen Anadolu'da müsellahen Kuvâ-yı Milliye namıyla icra-yı faaliyet eden ittihat komitesi..."¹⁶ denilmektedir. Konumuzla doğrudan alakalı olmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının "İttihatçı" olup olmadıkları hususunda kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Şüphesiz bilinen bir gerçekliktir ki gerek Mustafa Kemal Paşa olsun ve gerekse Kuvâ-yı Milliye'nin bazı lider kadrosu olsun daha önceden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde bulunmuşlardı. Fakat sırf buna dayanarak Millî Mücadele'yi bir "İttihatçı dolabı" olarak nitelendirmek hem mesnetsiz hem de gayr-ı ilmî bir yaklaşım olmaktan öteye gitmeyecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 27/28 Eylül 1919 gecesi Kerim Paşa ile yaptığı telgraf görüşmesinde de "İttihatçılık" yakıştırmaları mevzubahis edilmiş ve Paşa, "Asil ve temiz Millî Mücadele'miz'in, İttihatçıların son çırpınışları ve kanlı hareketleri olduğunu ve onların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve açıktan açığa bütün dünyaya ve yabancı gazetecilere söyleyen bu -Damat Ferit, Adil Bey ve Süleyman Şefik kastediliyor-gafillerdir"¹⁷ diyerek İstanbul Hükümeti'ni şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Kaldı ki İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu "İttihatçılık" propagandası epey taraftar toplamış olmalı ki Sivas Kongresi'nde yemin edilirken Millî Mücadele'nin İttihat ve Terakki ile kati surette bağlantısı olmadığı ısrarla vurgulanmıştır¹⁸. İnsanların fikrî bakımdan değişebilecekleri "sosyal bir olgu" olarak karşımızda dururken, Sivas Kongresi'nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine bir siyaset takip etmeyeceğine, yalnız ve yalnız vatanın selameti için mücadele vereceğine dair yemin eden bir kadroyu "İttihatçılık"la suçlamak doğrusu pek akıl kârı olarak gözükmemektedir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, "Anadolu Hareketi"ni suçlayıcı faaliyetlerinden bir diğeri de "Bolşeviklik"le itham etmek olmuştur¹⁹. "İttihatçılık"

¹⁵ Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İst-2003, s. 109-110.

¹⁶ Takvim-i Vekayi, 4 Ağustos 1336/1920, Nr: 3921.

¹⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 123.

¹⁸ "Kongre'nin kabul ettiği yemin formülü şuydu: - Saadet ve selâmeti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fruku siyasyeden hiçbirinin emeli ve siyasesine hâdim olmayacağıma vallahi billâhi..." Bkz, Kansu, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, TTK Basımevi, Ank-1986, s. 219. ; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat Terakki ile ilişkileri ve "İttihatçı" olmadığı hakkında tafsilat için, bkz, Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz-1989, s. 612-623. ; Yalçın, E. Semih-Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ank-2005, s. 21-80. ; Yine millî hareketi İttihatçıların faaliyetlerinden uzak tutma teşebbüsleri hakkında tafsilat için, bkz, Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinde Uzak Tutma Teşebbüsleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, Ank-1990, s. 109-127.

¹⁹ 4 Ağustos 1920 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan beyanname de Bolşeviklik mevzuunda şu bilgilere rastlanmaktadır: "...Bolşeviklerden istimdad ediyorlar. Millet-i Osmaniye'ye bundan büyük hümratsızlık olamaz. Mahza hasâil bir güzide ve fazâil-i ahlakiyesiyle dünyanın en büyük bir devletini tesis ve asırlarca idâme etmiş olan aff ve edib ve hulûk-ı necib ve şeriat-ı garra-yı muhammediyeye hürmetkâr Türk kavmi, inkâr-ı hâk ve hakikat, iştirak-ı emvâl ve zevcât, katl-nüfus ve gasb-ı emvâl esasına istinâd eden ve insaniyetten ziyâde behîmiyyete mütekarib bulunan bir meslek-i dalâlden ve Bolşevikler gibi Allah'ın ve insanların düşmanlarından istimdâd etmez,

propandasının fayda vermemesi İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliyecileri "Bolşeviklik"le itham etmesine sebebiyet vermiştir²⁰. Nitekim yukarıda da belirtilen Mustafa Kemal Paşa ve Kerim Paşa arasındaki telgraf görüşmesinde "Bolşeviklik" mevzuu da değerlendirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa bu hususta, "Memleketimize takım takım Bolşeviklerin girdiğini ve Millî Mücadele'nin bir Bolşevik mücadelesi olduğunu resmî olarak ilan eden ve yayan –yine burada da Damat Ferit, Adil Bey ve Süleyman Şefik kastedilmektedir- bu bahatsızlardır"²¹ demiştir.

Dönemin matbuatını incelediğimizde "Bolşeviklik" mevzuunun, Millî Mücadele'ye muhalif basın tarafından, halkı bu mücadeleye karşı soğutmak maksadıyla ustaca kullanıldığını görmekteyiz. Mesela Alemdar Gazetesi Başmuharriri Refii Cevad bir makalesinde, "...İttihat ve Terakki'nin tarz-ı idaresi memleketi mahvetmekle neticelenmiştir. Memleket bu hale geldikten sonra artık o felaketli idareye idare demek için mecnun olmalı. İttihatçılık bahusus İttihatçılığın Anadolu'daki şimdiki şekli Bolşevikliğin kıpkızıl bir şeklidir"²² demektedir ve "Anadolu Hareketi"ni bu suretle en ağır şekilde itham etmiş olmaktadır.

Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik ithamlarından bir diğeri de onların milliyetçiliklerinin sahte olduğu üzerinedir²³. Yine gerek devletin resmî yazışmalarında olsun gerekse de matbuatta olsun Kuvâ-yı Milliye Hareketi; Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye, Kuvâ-yı Bağyiye, sergerde, şekavet ehli, Kemali Çeteleri, dinsiz, fitne-i bağyiye ve Anadolu'nun yeni Celâlileri gibi ithamlara maruz kalmıştır²⁴.

Damat Ferit Paşa, dördüncü sadaretinde, bütün gayretine rağmen üstesinden gelemediği Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bu kez Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin vasıtasıyla "Fetvâ-yı Şerîfe"²⁵ yayınlamak suretiyle tenkil etmeye çalışmaktadır. 11 Nisan 1920'de başta Takvim-i Vekayi olmak üzere gazetelerde

bî'l-nisbe asgarî beladan azamî belaya ilticâ etmek gibi gafilane ve mecnunâne bir harekete rıza göstermez". Bkz, Takvim-i Vekayi, 4 Ağustos 1336/1920, Nr: 3921.

²⁰ "Kuvâ-yı Milliyecilerin Bolşevik oldukları, Hükümeti Allah'ı ve mabudu tanımadıkları şeklinde propagandalar yapılması. Propagandaya inanan başta Adapazarı halkı olmak üzere birçok insan baltasını kaparak "nerede bulaşıklar" naralarıyla Kuvâ-yı Milliyeci avına çıkmışlardır.", bkz, Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bak. Yayınları, Ank-1998, s. 105.

²¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 123.

²² Alemdar, Refii Cevad, "Bolşevik Avı", 29 Eylül 1335/1919, Nr: 187-1587. ; Bir diğer Bolşeviklik suçlaması için bkz, Alemdar, Aydede (Refik Halit), "Nakş-ı Ber Âb -Lenin Yerine Grinin-", 3 Kanun-ı Sani 1336/1920, Nr: 383-2683.

²³ Alemdar, Doktor Selahattin Ali, "Nasıl Millileşmeli ve Milliyetperverlik Nedir?", 1 Şubat 1336/1920, Nr: 411-2711. ; Peyam-ı Sabah, Ali Kemal, "Sergerdelerin Milliyetleri", 13 Nisan 1336/1920, Nr: 495-10925. ; Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1336/1920, Nr: 3824.

²⁴ Birçok resmî yazışmada Anadolu Hareketi "Kuvâ-yı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesad" olarak nitelendirilmektedir. Mesela bkz, BOA, BEO, Umumi No: 347778. Matbuatta da Kuvâ-yı Milliye aleyhine kaleme alınmış birçok yazı bulmak mümkündür. Bunlardan birkaçı: Alemdar, 20 Nisan 1336/1920, Nr: 488-2788.; Alemdar, Refii Cevad, "Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye Suya Düşükten Sonra", 2 Mayıs 1336/1920, Nr: 496-2806.; Peyam, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/1919, Nr: 297-55. ; Peyam, Ali Kemal, "Gayr-ı Meşru Kuvvetler", 21 Teşrin-i Sani 1335/1919, Nr: 351-109. ; Alemdar, Refii Cevad, "Turancılar ve Türkler Amma Hakiki Türkler", 20 Eylül 1335/1919, Nr: 178-1578.

²⁵ Fetvanın tam metni için, bkz, Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1336/1920, Nr: 3824. ; Alemdar, 11 Nisan 1336/1920, Nr: 480-2780. ; İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, s. 2054-2055.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler

yayınlanan bu fetvalar, devletin Kuvâ-yı Milliye'ye bakışı ve Kuvâ-yı Milliye'nin tenkili için başvurulacak yolları belirtmesi bakımından mühimdi. Dürrîzâde'nin vermiş olduğu fetvalarda; Kuvâ-yı Milliye hareketi eşkıya kuvvetleri olarak nitelendirilmekte, Anadolu ile İstanbul arasındaki bağları koparmak, halifenin yüceliğini zedelemek, padişaha itaatsizlik etmek, mevcut düzeni zorla değiştirmeye kalkışmak, halktan zorla mal ve eşya toplamak, halkı zorla kendine asker etmek ve nihayet vatanın birlik ve bütünlüğünü bozmakla suçlanmakta ve hüküm olarak da bu asilerin öldürülmelerinin dinen farz olduğu vurgulanmaktaydı²⁶. Şüphesiz bu fetva ile halkın dinî hassasiyetinden faydalanılmaya çalışılmakta ve “*Anadolu Hareketi*”ne karşı taarruza geçmenin dinî bir gereklilik olduğu Müslümanların dikkatlerine sunulmaktadır. Nihayetinde halkı Kuvâ-yı Milliye aleyhine harekete geçirmek ve kendilerinin tenkil edemediği “*Anadolu Hareketi*”ni milletin tenkil etmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu amaçlarına kısmen de olsa -o dönem itibariyle- ulaşmışlar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yer yer ayaklanmalar baş göstermiştir²⁷. Ayaklanmaların ciddi manada zarar verebileceğinin anlaşılması, Kuvâ-yı Milliye'nin lider kadrosuna fetvaya ancak fetva ile karşılık verilebileceğini hissettirmiş ve Ankara Müftüsü Rıfat Efendi ve heyeti tarafından bir karşı fetva hazırlanmıştır²⁸.

Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliyecilere karşı tutumu hakkında bilgi verirken değinilmesi gereken bir diğer hususu, Paşa'nın, Kuvâ-yı Milliyecileri tenkil etmek maksadıyla oluşturduğu ve İngilizlerinde desteklediği Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri teşkil etmektedir. Damat Ferit Paşa Hükümeti Kuvâ-yı Milliyecileri tedip ve tenkil maksadı ile 18 Nisan 1920 tarihinde Kuvâ-yı İnzibatiye kuruluş nizamnamesine ilişkin kararnameyi çıkardı ve 24 Nisan'da yayınlarak yürürlüğe koydu²⁹. Peyam-ı Sabah gazetesinde yayınlanan “*Kuvve-i İnzibatiye Kararnamesi*” başlıklı yazıda da, Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinin “...*ahalinin emval ve nuketunu cebren abz ü gash ve kendilerini katle cüret eden erbab-ı şekaveti tedip ve tenkil...*”³⁰ etmek maksadıyla teşekkül ettiği belirtilmekteydi. Kararnâme'ye göre *Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri, subaylar, muvazıf ve emeklilerden ve*

²⁶ Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin fetvası hakkında tafsilat için, bkz, Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvâ-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 24, Ank-2003, s. 441-450. ; Özkan, Hülya, *İstanbul Hükümetleri Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ank-1994, s. 89-92.

²⁷ Mesela 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında isyan çıktı. İsyân 19 Mayıs'ta Beypazarı'na kadar yayıldı. Anzavur Ahmet Adapazarı ve Geyve dolaylarında yeniden ortaya çıktı vs. bkz, Atatürk, *Nutuk*, s. 304.

²⁸ Günay Çağlar, “Millî Mücadele'de Fetvalar Olayına Değişik Bir Açıdan Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, Sayı: 11, Erzurum-1999, s. 267.

²⁹ Sofuoğlu, Adnan, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ank-1994, s. 343-344. ; Özkan, *Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetler...*, s. 92-95.

³⁰ Peyam-ı Sabah, 23 Nisan 1336/1920, Nr: 505-10935.

*gönüllülerden tayin edileceklerdir*³¹. Nitekim Kuvâ-yı İnzibatiye yetkilileri, Kuvâ-yı Milliye aleyhine propagandalar yaparak kendilerine asker temin etmeye çalışmışlardır.

Kuvâ-yı İnzibatiye'nin başına Ordu Kumandanı yetkisiyle Süleyman Şefik Paşa getirilmişti³². Fakat İzmit'teki görüşmede Anzavur Ahmet'in kendisine emrindeki bir asker gibi davranması Paşa'yı üzdü ve duruma tepkisini dile getirerek kimin komutan olduğunu Damat Ferit Paşa'dan sordu, lakin cevap alamadı. Bunun üzerine görevini bırakarak İzmit'ten ayrıldı³³. Paşa'dan boşalan Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanlığına Yarbay Senâi tayin edildi³⁴.

Bu arada Ahmet Anzavur, 10 Mayıs'ta Adapazarı, 13 Mayıs'ta Kandıra ve 15 Mayıs'ta Doğançay'ı ele geçirdi³⁵. Anzavur'un bu ilerleyişi karşısında 23 Mayıs'ta Çerkez Ethem kumandasında başlayan karşı taarruz neticesinde Anzavur birlikleri mağlup edildi.

Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri uzun zamandır bekledikleri İzmit'ten nihayet 14 Haziran'da taarruza geçme kararı verdi. Buna karşılık Kuvâ-yı İnzibatiye'nin harekete geçirilmesi ihtimali üzerine bir süredir Sapanca'da tertibat almış olan Ali Fuat Paşa 14 Haziran'da taarruza geçti ve mücadele neticesinde Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri mağlup edildi. Neticede Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri İzmit'e gönderilen Gülcemal isimli vapurla 20 Haziran'da İstanbul'a geri götürüldüler. Bu başarısızlık üzerine Harbiye Nezareti tarafından 25 Haziran 1920 tarihinde Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri dağıtılmıştır³⁶. Şunu da belirtmek gerekir ki Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinden bir çok asker firar etmek suretiyle Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmiştir. Hatta birçoğu bu firar esnasında yakalanıp yargılanmışlar ve birtakım cezalara da çarptırılmışlardır³⁷.

II. DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİ TARAFINDAN AZLEDİLEN KUVÂ-YI MİLLİYECİLER

Damat Ferit Paşa, “*Anadolu Hareketi*”nin gün be gün gücünü arttırmasından iyiden iyiye tedirgin olmaya başlayınca, bu hareketin lider kadrosunu deruhte ettikleri mevkilerinden azletmek suretiyle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, mevkilerinin yetkilerini kullanmalarını engellemeye ve fikrî olarak bu kadroya yakın görüşte olan mülkî ve askerî yetkililerin Kuvâ-yı Milliye'ye yapabilecekleri yardımların da önüne geçmeye çalışmış ve bu yolla hem hükümet olarak takip

³¹ *Türk İstiklal Harbi -İç Ayaklanmalar (1919-1921)-*, Cilt: VI, Genelkurmay Basımevi, Ank-1964, s. 66.

³² Günay Çağlar, “Kuvâ-yı İnzibatiye”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15, Ank-1995, s. 344.

³³ *TİH*, Cilt: VI, s. 69.

³⁴ *TİH*, Cilt: VI, s. 73.

³⁵ *TİH*, Cilt: VI, s. 70.

³⁶ *TİH*, Cilt: VI, s. 80. Kuvâ-yı İnzibatiye hakkında tafsilat için, bkz, Sofuoğlu, *Kuzeybatı Anadolu...*, s. 342-344, 350-371.

³⁷ Kuvâ-yı İnzibatiye'den firar edip Kuvâ-yı Milliye'ye katılanlardan birkaçı için, bkz, *TİTE*, Kutu No: 62, Belge No: 140. ; *TİTE*, Kutu No: 62, Belge No: 136. ; *Takvim-i Vekayi*, 17 Temmuz 1336/1920, Nr: 3905.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-y Milliyeçiler

ettikleri siyaset hem de İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki istekleri doğrultusunda hareket etmiş olmaktadır.

Damat Ferit Paşa'nın ilk olarak üzerinde ciddiyetle durduğu ve bertaraf edilmesi için her yola başvurduğu şahıs Mustafa Kemal Paşa'dır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, daha Samsun'a çıkışından itibaren İtilaf Devletleri tarafından kuşku ile karşılanmış ve Paşa'nın hangi maksada istinaden Samsun'da olduğu General Milne tarafından Harbiye Nezareti'nden sorulmuştur³⁸. General Milne 24 Mayıs 1919'da verilen cevapta; merkezden verilen emirlerin ne derece yerine getirildiğini görmek, geniş bir bölgeye dağılmış olan askerî birliklerin hareketlerini denetlemek ve bölgenin asayişini temin etmek maksadıyla tıpkı Konya'da ihdas olunan Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği gibi Üç ve Onbeşinci Kolordular için de Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'nin ihdas olunduğu belirtilmekteydi³⁹. Fakat İstanbul tarafından verilen bu cevap İngilizleri tatmin etmemiş ve İngilizler, Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin derhal İstanbul'a geri çağırılması talep etmişlerdir⁴⁰. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'nce çekilen telgrafta; "*maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan biri ile buraya teşriiflerinizi rica olunur*"⁴¹ denilerek Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin İstanbul'a geri dönmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmeye yanaşmaması İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ni bu hususta baskı altına almasına sebebiyet vermiş, İstanbul hükümeti de bu baskılardan kurtulmak için Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri dönmesi hususunda ikna etmeye çalışmış bunu sağlamak amacıyla birçok telgraf çekilmiş⁴² fakat sonuç alınamamıştır. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut durumu 23 Haziran'da Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş; hakkındaki şikayetler hususunda dinlenilmesi için İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezareti'nce

³⁸ General Milne'nin yazısı şöyledir: "...Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğv edildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtaaatına bir Müfettiş-i Umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkan-ı Harbiye reisi ile büyük bir Erkân-ı Harbiye Heyetinin neden dolayı Sivas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılmadığını zât-ı âlinize iş'âr eylemekle mübahiyim. Bi zabitanın ne gibi vezaif ifa edeceklerinin ve mütesavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyrulmasını istirham eylerim". Bkz, HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 15.

³⁹ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 16.

⁴⁰ General Milne, Harbiye Nezareti'ne 6 Haziran 1919 tarihli yazısında "...Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim" demektedir. Bkz, HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 17.

⁴¹ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 19.; Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı Millî Mücadele Anıları (1919-23)*, Yay. Haz: Bülent Demirbaş, İkinci Basım, Arba Yayınları, İst-1992, s. 26. ; Mustafa Kemal Paşa "*geri çağırılma*" hususunda Kazım Karabekir Paşa'yı bilgilendirmiştir. Karabekir'e çektiği telgrafta; Harbiye Nezareti'nin telgrafını dikkate sunmuş ve sebep-i davetini Cevad Paşa'dan mahrem sorduğunu ve "zât-ı âlileri gibi kıymetli bir generalin Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının efkâr-ı umûmiyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbul'a celp buyurulmanızı İngilizler istedi" cevabını aldığını söylemiştir. Bkz, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 79, Belge No: 1731, Genelkurmay Basımevi, Ank-1981. ; Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: 1, Emre Yayınları, İst-1995, s. 173.

⁴² Mesela 15 Haziran 1919 tarihli telgrafta; "İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyyenin kararı neticesidir" denilmektedir. Bkz, HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 22. ; Yine 7 Temmuz 1919 tarihli Babali'den Ferit imzasıyla Samsun'a yazılan bir telgrafta da; "...Mustafa Kemal Paşa eğer vatanını seviyorsa onun faydası için dönmelidir..." denilmektedir. Karay, R. Halid, *Minelbab İlemlibrab*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İst-1964, s. 151.

kendisine bildirildiği halde yapılan daveti kabul etmemesi ve Anadolu halkını hükümete karşı kışkırtması gibi sebeplerden dolayı hemen görevinden alınarak yerine daha önce Bahriye Nazırı olan Hurşid Paşa'nın tayini için gerekli olan işlemlerin yapılması için Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir sıfat-ı resmiesi kalmadığından emirlerinin resmi geçerliliğinin bulunmadığının bütün vilayetlere tebliği hususunda da Dahiliye Nezareti görevlendirilmiştir⁴³. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'de hemen aynı gün vilayetlere gönderdiği gizli tamimde; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine ayak uyduramadığını ve İngiliz mümessil-i fevkaladesinin de ısrarı ile azledildiğini, İstanbul'a celbinin ise Harbiye Nezareti'ne ait bir vazife olduğunu bildirmektedir⁴⁴. Bundan sonra, Dahiliye Nazareti, bölgedeki askerî ve mülkî erkânın Mustafa Kemal Paşa'ya itimat etmesi ve ona yardım etmesinden dolayı olsa gerek 29 Haziran'da Sivas vilayetine gönderdiği bir telgrafta "*Mustafa Kemal Paşa'yı suret-i kat'iyede ma'zûl tanınmanız tebliğ eylerim*" deme gereği duymuştur⁴⁵. Ancak, Hükümetin almış olduğu bu "*azıl*" kararını Harbiye Nazırı'nın imzalayıp Babıâli'ye göndermesi ve Sadaretçe de onaylanması gerekmektedir. Fakat Harbiye Nazırı bu kararı Babıâli'ye göndermedi ve resmî olarak Mustafa Kemal Paşa'nın azli gerçekleşemedi⁴⁶. Bu durum Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey ile Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa arasında kavgaya sebebiyet vermiş ve Paşa ile Ali Kemal Bey'in istifası ile sonuçlanmıştı⁴⁷. Neticede Şevket Turgut Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne Mustafa Kemal Paşa'yı azletmeyi kabul eden Ali Ferit Paşa atanmıştı⁴⁸. Yeni Harbiye Nazırı da, öncekiler gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a avdetini sağlayabilmek için çalıştı fakat bütün çabalara rağmen Paşa'nın İstanbul'a dönüşü sağlanamadı. Nihayet Mustafa Kemal Paşa 7-8 Temmuz gecesi Yıldız Sarayı tarafından telgraf başına çağrılmış ve "*orada giriştiğiniz değerli teşebbüsler, her nasılsa İngilizlerce vatan müdafası şeklinde değil, başka bir şekilde anlaşılmasından dolayı, Hükümet üzerinde şiddetli baskılar yapılmaktadır. Bununla beraber, vatan menfaati düşüncesiyle yaptığımız girişimler, devletin esas menfaatlerini bozacak ve ülkeyi büyük tehlikeler içine atacaktır*"⁴⁹ denilmiş ve telgraf muhaberesi sonucunda anlaşma sağlanamaması neticesinde kendisine

⁴³ BOA, MV, 216/54.

⁴⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 22. ; Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İst-2000, s. 98. ; Refik Halit de eserinde 23 Haziran'da Ali Kemal'in kendisini çağırıldığını ve "-Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın dün akşam Meclis-i Vükelâ'da posta umuruna müdahalesinden dolayı azline karar verildi. Artık mazuldür; merakize bildiriniz, bizi haberdar etsinler ve muâmelâtın müteessir olmamasına itina göstereyin!" dediğini, kendisinin de aldığı bu emri bütün baş müdüriyetlere tamim ettiğini oradan da vilayâta tebligatta bulunulduğunu yazmaktadır. Bkz, Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 138. ; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Cilt:1, A.A.M. Yay, Ank-1997, s. 19. ; Mevlanzade Rifat, *İnkılâbın İç Yüzü...*, 298-299.

⁴⁵ BOA, DH, ŞFR. 100/203.

⁴⁶ Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 138-139.

⁴⁷ Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 140-141.

⁴⁸ Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 141.

⁴⁹ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ank-1982, Belge No: 51, s. 50, 158.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-y Milliyeçiler

azledildiği bildirilmiştir⁵⁰. 8 Temmuz'da çıkarılan İradei Seniyye⁵¹ ile Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne son verilmiş ve azil iradesi 13 Temmuz'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır⁵². Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz tarihli telgraf görüşmesi neticesinde azledildiği kendisine bildirilince hemen o vakit “*saray ve hükümeti İngilizlere karşı zor durumda bırakmamak için askerlik mesleğinden fedakarlık ettiğini*” belirterek istifa etmiştir⁵³. Bundan sonraki durumu hakkında Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta şu bilgileri vermektedir: “*Durum, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerimden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakarlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdanî görevimize devam ettik...*”⁵⁴ Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa üzerindeki faaliyetleri azille sınırlı kalmayarak taşıdığı nişanların geri alınmasına ve üstündeki Fahri Yaverlik rütbesinin de kaldırılmasına kadar varmıştır⁵⁵.

Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından azledilen Millî Mücadele'nin önde gelen simâlarından bir diğeri de Refet (Bele) Bey'dir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlar arasında Refet Bey de vardır ve Millî Mücadele'nin her safhasında aktif rol oynamıştır. Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın da talepleri ile Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiş ve Paşa ile beraber Samsun'a gelmişti⁵⁶. Refet Bey'in Samsun'a çıkışının ertesindeki faaliyetlerinin Mustafa Kemal Paşa'nın amaçları ile aynı doğrultuda olması dolayısıyla her faaliyeti hem İngilizlerce hem de İstanbul Hükümeti'nce dikkatle izlenmeye başladı. 6 Temmuz'da Samsun'daki bir İngiliz piyade bölüğünün bir taburla değiştirilmesi üzerine Refet Bey, İngiliz denetim subayına gönderdiği bir yazıda; İngiliz askerinin, hükümetin haberi ve izni olmadan gönderildiğini belirterek, artık o bölgede olabilecek olaylardan sorumlu olmadığını, asayiş gereği hükümetin izni olmadan İngiliz askerlerinin içerilere girmelerine izin

⁵⁰ Yıldız Sarayı tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf şöyledir: “Memuriyet-i âliyelerinde hasbelicab hitam verilmiş olduğundan hemen bilâ teahhür Dersaadet'e avdetleri iradei kat'iyeci Hazreti Pâdişahi iktizasındandır efendim. / Serkatibi Hazreti Şehriyârî Ali Fuat”, bkz, Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 147. ; Azille ilgili ayrıca bkz, Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar...*, s. 38. ; Atatürk, *Nutuk*, s. 33. ; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: 1, s. 222. ; Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı...*, s. 29. ; Türkmen, Zekeriya, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ank-2002, s. 132-133.

⁵¹ *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge No: 53, s. 51, 159.

⁵² Takvim-i Vekayi, 13 Temmuz 1335/1919, Nr: 3596.

⁵³ Telgraf metni için, bkz, *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge No: 54, s. 51-52, 160. ; Karay, *Minelbab İlelmibrab*, 156-157. ; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 79, Belge No: 1735. ; Yurdun dört bir yanına gönderdiği 8 Temmuz tarihli bir diğer telgrafında da “Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tekmil Müdafaa-yı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ne ve merakiz-i mülkiye ile ahz-ı asker şuabatı vasıtasıyla vatanın en ücra köşesine kadar tebliğ ve ifhamına tavassut ve delalet-i seria-yı vatanperveranelerini hassaten rica ederim” demektedir. Bkz, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 79, Belge No: 1734. ; Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 122.

⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 33.

⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın nişanlarının geri alınması ve Fahri Yaverlik rütbesinin kaldırılması hakkında tafsilat için, bkz, *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge No: 58, 58/a, 59, 60, s. 54-57, 164-166. ; Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında...*, s. 145-146.

⁵⁶ Tayinin İrade-i Seniyyesi için, bkz, Takvim-i Vekayi, 20 Mayıs 1335/1919, Nr: 3553.

vermeyeceğini, gerekirse karşı konulacağını bildirmiştir⁵⁷. Nitekim direnişle karşılaşacağını anlayan İngilizler Merzifon'daki birliklerini geri çekmeye mecbur kalmışlardır⁵⁸. 7 Temmuz'da Harbiye Nazırı Ferit Paşa tarafından çekilen telgrafta “*Hükümet-i Mülkiyenin ve asakirin Samsun'u terk etmemesi ve katiyen müsademeye mahal ve meydan verilmemesi mercudur*”⁵⁹ denilmekteydi. Aynı gün Babıâli tarafından Refet Bey'e çekilen bir diğer telgrafta da; “*İngiliz mümessilliği oraya asker sevkinin asla işgal arzusunun tevelliüt etmediğini, belki Mustafa Kemal Paşa'nın asayişini ihlal suretinde vuku bulan hareketinden tevelliüt ettiğini kati olarak beyan ve temin ediyor. ... Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla size tebliğ ediyorum: İngiliz ibracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız; Fayda yok, zarar muhakkaktır*”⁶⁰ denilmektedir. Sivas vilayetine “*acele*” olarak çekilen telgrafta da; İngilizlerin asker çıkarması işleminin kesinlikle bir işgal mahiyetini haiz olmadığı vurgulanmakta ve zaten ma'zûl olan Mustafa Kemal Paşa'nın harekât ve tertibatına da katiyen uyulmaması öğütlenmektedir⁶¹. Yine Milne de, Amiral Calthorpe'a; “*Refet'in, Gurkha Taburu'nun memleket içerisine gönderilmesini protesto ettiğini; bunun için Deeds delaletiyle geri çağrılmasını istediğini*”⁶² belirten bir yazı göndermiştir. Amiral Calthorpe da, Deeds vasıtasıyla 9 Temmuz'da İstanbul Hükümeti'nden Refet Bey'in derhal İstanbul'a çağrılmasını ve eğer davete icabet etmezse asi olarak ilan edilmesini talep etmiştir⁶³. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti derhal harekete geçmiş, 13 Temmuz'da Refet Bey'i azletmiş ve yerine Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selahattin Bey'i tayin etmiştir. Azil İradesi 17 Temmuz 1919 tarihli Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde yayınlanmıştır⁶⁴. Refet Bey görevinden ayrıldıktan sonra Sivas'a gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın da telkinleri ile Kongre'ce Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkıp Millî Mücadele yönünde çalışmalarına başladığında Ali Fuat Paşa 20 Kolordu Kumandanlığı mevkisini deruhte ediyordu. Zaten her bakımdan Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında fikir birliği mevcuttu. Zira daha Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmazdan evvel İstanbul'da Ali Fuat Paşa ile bir görüşmesinde mütareke hükümleri, bu hükümlerin uygulanması ve milletin mevcut durum karşısında takınması gereken tavır hakkında fikir teatisinde bulunmuş ve netice olarak tek kurtuluş yolunun millî bir mukavemet hareketi oluşturmak, ordu ile milletin yekvücut

⁵⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 358. ; Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 150.

⁵⁸ Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı...*, 29.

⁵⁹ Adnan Sofuoğlu, “Refet Bele'nin Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine...”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl: XXXVI, Sayı: 422, s. 345.

⁶⁰ Telgraf metninin tamamı için, bkz, Karay, *Minelbab İlelmibrab*, s. 150-151. ; Mevlanzade Rıfat, *İnkılabın İç Yüzü...*, 304-306.

⁶¹ BOA, DH-ŞFR, 101/19-33.

⁶² Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Birinci Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ank-1987, s. 37.

⁶³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 358.

⁶⁴ Takvim-i Vekayi, 17 Temmuz 1335/1919, Nr: 3600.

⁶⁵ Tevetoğlu, *Samsun'a Çıkanlar...*, s. 36. ; Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in görevi bırakmasından pek hoşnut olmadığını belirtmektedir. Tafsilat için, bkz, Atatürk, *Nutuk*, s. 35-38.

halinde hareket etmesini sağlamak olduğu fikrinde karar kılınmıştı⁶⁶. Nihayet Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve bu idealinin gerçekleşmesi yönünde çalışmalarına başlamıştı. Bilahare Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'yı 10 Haziran'da yanına çağırılmış⁶⁷ ve 19 Haziran'da Amasya'da buluşulmuştur⁶⁸. Bu buluşmada vatanın müdafaası, "*istiklâl-i tamm*"ın temini ve hukuk-u milliyemizin muhafazası gibi birçok mesele üzerine fikir teatisinde bulunulmuş ve 21 Haziran'da Amasya Mukarreratı imzalanmıştır. Bu mukarreratta Ali Fuat Paşa'nın da imzası bulunmaktadır. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihli ve yukarıda bahsedilen bütün vilayetlere gönderdiği gizli tamim ve ardından bu gizli tamimi destekler mahiyetteki 26 Haziran tarihli ve yine bütün vilayetlere gönderdiği beyannamede; bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emriyle asker ve iane toplandığını, merkezden böyle bir emrin olmadığını, bunu yapanların şiddetle cezalandırılacakları bildiriliyordu⁶⁹. Ali Fuat Paşa vilayetlere gönderilen bu telgrafları şiddetle protesto etmiş ve "*milletin asırlarca kan döktüğü mukaddesatına tevcih edilen tecavüzata karşı ihzar edilmekte olan müdafaa-i meşruasına bu dünyada hiçbir mani olamayacağı*" beyan etmiş ve gerekirse mevki-i memuriyetinden feragat ederek bir ferdi millet olarak vatanın kurtuluşu için çalışmaya devam edeceğini alenen taahhüt etmiştir⁷⁰. Bundan sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti Ali Fuat Paşa'yı dikkatle izlemeye başlamıştır. Nihayet 11 Ağustos'ta Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve Ali Fuat Paşa da hasta olduğunu belirterek bu davete icap etmemiştir⁷¹. Neticede 28 Ağustos 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa 20. Kolordu Kumandanlığı'ndan azledildi ve azil iradesi 31 Ağustos'ta Takvim-i Vekayi'de yayınlandı⁷². Fakat Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da şiddetli tavsiyeleri neticesinde görevini bırakmamış Kolordu'yu kumanda etmeye devam etmiştir⁷³.

Millî Mücadele'ye verdiği destek yüzünden azledilen komutanlardan bir diğeri de Cafer Tayyar Paşa'dır. Cafer Tayyar Paşa, Gelibolu'daki Beşinci Ordu lağvedilince Trakya'da kurulan Birinci Kolordu Kumandanlığı'na atanmış ve bu

⁶⁶ Bu görüşmede millî bir mukavemetin nasıl oluşturulacağı hususunda şunlar düşünülüyordu: "1- Ordunun terhisini derhal durdurmak, 2- Yurdun müdafaasına en lüzumlu olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek, 3- Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmamak. İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak, 4- Millî Mukavemet'e taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek, 5- Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine mani olmak, 6- Halkın maneviyatını yükseltmek," bkz, Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 52-53.

⁶⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 87.

⁶⁸ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 89-90.

⁶⁹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 98-101.

⁷⁰ Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu kumandanlıklarına, mülkiye amirlerine ve millî teşekküllere gönderdiği Dahiliye Nezareti'ni protesto niteliği taşıyan beyanname metninin tamamı için, bkz, Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 101-104.

⁷¹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 173.

⁷² Takvim-i Vekayi, 31 Ağustos 1335/1919, Nr: 3637. ; *Karabekir, İstiklal Harbimiz*, Cilt: 1, s. 392.

⁷³ Mustafa Kemal Paşa 3 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta komutayı kesinlikle bırakmamasını talep etmiştir. Ali Fuat Paşa'da bu hususta "Yerime tayin olunacak kumandanlara da kumandayı terk etmeyeceğim gibi kendilerini de Ankara'ya sokmayacaktım ve sokmadım" demektedir. Bkz, Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 185.

görevini uzun müddet devam ettirmiştir⁷⁴. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal edilince Cafer Tayyar Paşa ilk olarak Doğu Trakya'nın İstanbul hükümeti ile ilişkisinin sona erdiğini bildirdi ve bütün Edirne vilayetinde sıkıyönetim ve seferberlik ilan etti⁷⁵. İlan edilen beyannamede bu karar Trakyalılara şöyle izah edilmekteydi: “İstanbul'da makam-ı hilafet tarafından, serbest olarak seçilerek teşkil olunacak ve milletvekillerimizin itimadına mazhar bir kabine, hükümeti idare etmedikçe, Edirne vilayetindeki sivil idare ve kumandanlık müstereken, hareket istiklalini muhafaza edecek ve bu millî ve vatanî gayenin elde edilmesi için çalışacaktır. Emniyet ve asayişin korunması için vilayette örfî idare ilan olunmuştur”⁷⁶. Bu durum üzerine İstanbul Hükümeti derhal harekete geçerek 20 Nisan'da Cafer Tayyar Paşa'yı İstanbul'a çağırdı⁷⁷. 21 Nisan'da da Cafer Tayyar Paşa azledilerek yerine Albay Muhittin Bey tayin edilmiştir. Cafer Tayyar Paşa İstanbul Hükümeti'nin emrine uyarak İstanbul'a gelmiştir. Peyam-ı Sabah Gazetesi muharririne verdiği beyanatta meselenin tamamıyla kapandığını tekrar Edirne'ye dönüp dönmeyeceğinin ise belli olmadığını belirtmiştir⁷⁸. Anlaşılan İstanbul hükümeti Paşa'nın Edirne'ye dönmesinde bir sakınca görmemiş olsa gerek ki; Paşa, 30 Nisan'da Edirne'ye geri dönmüş ve bu sefer Kolordu komutanı olarak değil, Trakya-Paşaeli Cemiyeti çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür⁷⁹.

İstanbul Hükümeti Kuvâ-yı Milliye'nin önüne geçmek için lider kadroyu azletmekle yetinmemiş, Kuvâ-yı Milliye'ye yardımı görülen mülkî amirleri de görevlerinden uzaklaştırmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde 2 Kasım 1919'da Adana valiliğine atanan Celal Bey bunlardan biridir. Celal Bey 21 Kasım'da Adana'da görevine başlamış ve ilk iş olarak hükümet konağındaki Fransız bayrağını indirtmiştir⁸⁰. Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde Şeyhülislam Dürrişâde'nin Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine çıkarttığı fetva işgal devletleri tarafından Anadolu'nun içlerine sokulmuş ve halka tebliğ edilmiştir. Adana'da da böyle bir olay vaki olmuş fakat vali Celal Bey ile Adana'da ilmiyle tanınmış din adamları fetvanın okunacağı Ulucamii'ye gitmemişlerdir. Hatta vali Celal Bey, Kadırlı Müftüsü Osman Nuri Efendi'ye İstanbul'un fetvasının geçersiz olduğu ve halkın millî kuvvetler yanında yer alması gerektiği yönünde bir karşı fetva hazırlattı⁸¹. Bu durum Adana bölgesinde fetvaya itimat edilmesini büyük oranda engellemiştir. Bunun üzerine Fransızlar harekete geçerek İstanbul Hükümeti'nden Celal Bey'i görevden almasını istemişlerdir. Hükümet'te 27 Mayıs'ta Celal Bey'i İstanbul'a çağırmıştır⁸². Nihayet Celal Bey, Fransız İşgal

⁷⁴ Sarhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İst-2000, s. 126.

⁷⁵ Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, Cilt: 1, Üçüncü Basım, TTK Basımevi, Ank-1992, s. 211.

⁷⁶ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, s. 211. ; Bu beyannamenin tam metni için, bkz, Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele- Vesikalar, Resimler, Plan ve Haritalar-*, Cilt: 2, Üçüncü Basım, TTK Basımevi, Ank-1992, Vesika No: 40¹, s. 79, 80.

⁷⁷ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, s. 235.

⁷⁸ Peyam-ı Sabah, 23 Nisan 1336/1920, Nr: 505-10935.

⁷⁹ Sarhan, *İkili İktidar...*, s. 128.

⁸⁰ Sarhan, *İkili İktidar...*, s. 149.

⁸¹ Çelik, Kemal, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Basımevi, Ank-1999, s. 376.

⁸² Sarhan, *İkili İktidar...*, s. 150.

komutanlığı'nın baskıları neticesinde 30 Mayıs'ta Adana Valiliği görevinden ayrılarak Mersin'e gitmek üzere yola çıktı ve İstanbul'a döndü⁸³.

İzmir'in işgali ile birlikte Ödemiş'te bir Kuvâ-yı Milliye teşkil edilip bu suretle işgalci kuvvetlerle mücadeleye girişilmişti. Fakat bu durumdan gerek İtilaf devletleri ve gerekse de İstanbul hükümeti memnun olmamışlar ve İtilaf Devletleri işgale karşı girişilen mücadelenin durdurulması için İstanbul Hükümeti'ne baskılar yapmışlardır. Böyle bir ortamda Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, İzmir ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri mümessillerine çektiği telgrafta şöyle diyordu: “*Muazzam devletlerin âlicenap mümessilleri, alettığımız mütareke bizim ve sizin namusunuz değil miydi? Biz buna riayet ettik. Siz bunu ihmal ederek göz yumdunuz. Güzel İzmir'imizi Yunanlıların ayakları ile çiğnettiniz. Mukaddesatımıza tasarruf ettirdiniz. Şebitlerimizi istihfaf ettirdiniz. Hükümet muhaberatı müstesna iken resmî telgraflara bile sansür koydunuz. Dünyanın her tarafında yükselen Türk'ün feryadına kulaklarımızı tukadınız. Hristiyanların canı ve malı insanî düşüncelerle galeyana gelen Türk'e bir veditir. Buna emin olunuz. Bu güne kadar sui muamele yapılmadığı gibi bundan sonra da yapılmayacaktır. Anlamadığımız hakikatler bu gün meydana çıktı. Türklük ve alem-i İslam vazife-i medeniyesini göstermeğe başladı. Yunan kuva-yı işgaliyesi İzmir'den çekilmediği takdirde bu uğurda bundan sonra dökeceğimiz kanların mesuliyeti size ve temsil ettiğiniz devletlere raci olacaktır. Yirminci asrın cemiyet-i insaniyesini yaşatmak sizin vereceğiniz son karara tâbidir. Silah patlarsa göreceğiniz, göreceğiniz netice pek acı ve pek elim olacaktır. Artık biliniz ki kalem değil silah ötüyor*”⁸⁴. Şüphesiz bu telgraf İtilaf Devletlerine bir gözdağı niteliği taşımaktaydı. Bekir Sami Bey İzmir Valiliği'ne çektiği telgrafta da; “*Elli seneden beri silah sesi eksik olmayan kazamızda İzmir'in feci işgalinden sonra sükûnet hasıl olmuş, vatandaşlar bir gaye uğrunda birleşmişlerdir. Ödemiş Kuvâ-yı Milliye kumandanının emri ile yeni vazifeme başladım. Alem-i İslamiyet'e son vazifemi ifa edeceğim. Milleti necibem, vatani azizim bizleri değil, talihsiz Türk milletini Yunanlılara feda edenleri tel'in etsin...*”⁸⁵ diyerek Kuvâ-yı Milliye'nin yanında olduğunu açıkça beyan ediyordu. Tabii olarak bu durum gerek İtilaf Devletleri ve gerekse de İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etmiş ve Bekir Sami Bey 8 Temmuz'da görevinden azledilmiştir⁸⁶.

Millî Mücadele taraftarı oldukları için azledilenlerden birkaçı; Resulayn Kaymakamı Fehmi Bey⁸⁷, Ankara Defterdarı Yahya Galip Efendi⁸⁸, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi⁸⁹, Isparta Müftüsü Hüseyin Hüsnü (Özadamar), Uşak

⁸³ Çelik, *Adana ve Havalisi...*, s. 377-378. ; Sarıhan, *İkili İktidar...*, s. 150.

⁸⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 162-163.

⁸⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 163.

⁸⁶ Takvim-i Vekayi, 14 Temmuz 1335/1919, Nr: 3597.

⁸⁷ Takvim-i Vekayi, 21 Nisan 1336/1920, Nr: 3833.

⁸⁸ Takvim-i Vekayi, 21 Nisan 1336/1920, Nr: 3833.

⁸⁹ Bab-ı Fetva Memurin Kalemî Müdüriyeti, Meşihat Makamına 1 Ağustos 1920 tarihli Ahmed Hulusi Bey'in azli ile ilgili bir yazı gönderdi. Bu yazıda; “Müftü Ahmet Hulusi'nin müftülük görevi ile bağdaşmayan ve eşkiya çetesi olan Kuvâ-yı Milliye hareketına silahlı olarak fiilen katıldığı, işlenen cinayet ve işkencelerin tertipleyicisi ve teşvikçisi olduğu güvenilir kaynaklardan öğrenildiği, bu nedenle de adigeçen şifahen alınan bir “irade-i seniyye” ile görevinden azledildiği bildirilmektedir”. Bkz, Sankoyuncu, Ali, *Millî Mücadele'de Din Adamları*, Cilt: 1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank-1995, s. 123.

Müftüsü Ali Rıza (Bodur), Burhaniye Müftüsü Mehmet (Tarhan), Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi, Sinop Müftüsü İbrahim Hilmi Efendi⁹⁰, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Yusuf Rasih Bey⁹¹, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Miralay İzmirli İsmet, Miralay Bekir Sami Bey, İsmail Fazıl Paşa, Hüseyin Selahattin, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey⁹², Manastırlı Remzi Bey, Binbaşı İsmail Hakkı, Tolçalı Süleyman, Süvari Binbaşı Asitaneli Adil, Binbaşı Rizeli Raşid Bey, Gelibolulu Bican Efendi, Piyade Binbaşı Cemal Bey⁹³, Kartallı Hüseyin Avni Bey'dir⁹⁴. Akşin'in verdiği bilgiye göre; Damat Ferit Hükümetleri tarafından görevlerinden azledilen mutasarrıf ve kaymakamın sayısı otuzu buluyordu⁹⁵.

III. DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİ TARAFINDAN DİVÂN-I HARBİ ÖRFİLERDE YARGILANAN KUVÂ-YI MİLLİyeciler

Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde her geçen gün biraz daha güçlenmesi Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından kaygı ile izlenmiştir. Nitekim gün geçtikçe Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak edenler çoğalıyordu. Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak edenlerden bazı mühim simalar şunlardır: 27. Tümen eski kumandanı Albay Kara Vasıf Bey, Washington eski sefiri Alfred Rüstem Bey, Eski Sıhhiye Müdürü Dr. Adnan Bey (Adıvar), Halide Edip Hanım (Adıvar), 61. Tümen K. Piyade Albay Kazım Bey (Özalp), Eski Harbiye Nazırı Kavaklı Fevzi Paşa (Çakmak)⁹⁶, Rıfat Paşa, Hüsnü Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Meşhur Şair Mehmet Akif Bey (Ersoy), Vehip Paşa, Akşam Gazetesi Yazarlarından Falih Rıfkı Bey (Atay), Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Paşa⁹⁷, Eski Balıkesir Mutasarrıfı Hacim (Muhittin Çarıklı)⁹⁸, Vakit Gazetesi Müdürü İsmail Ramiz Bey, Tasvir-i Efkâr Gazetesi sahibi Ebüzziya Zade Talha Bey⁹⁹, Albay Selahattin Bey, Albay Fahrettin Bey (Altay), Albay İsmet Bey (İnönü), Albay Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), Rıza Nur Bey, Hakkı Behiç Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Ankara Müftüsü Rifat Efendi¹⁰⁰.

⁹⁰ Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşısı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım-1997, s. 794.

⁹¹ BOA, BEO, Umumi No: 348269.

⁹² Takvim-i Vekayi, 21 Haziran 1336/1920, Nr: 3883.

⁹³ Takvim-i Vekayi, 13 Haziran 1336/1920, Nr: 3878.

⁹⁴ Takvim-i Vekayi, 17 Temmuz 1336/1920, Nr: 3905.

⁹⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 447.

⁹⁶ Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 4, Ocak-1968, s. 4-9.

⁹⁷ Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 5, Şubat-1968, s. 4-7.

⁹⁸ Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 6, Mart-1968, s. 9-12.

⁹⁹ Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 7, Nisan-1968, s. 24-27.

¹⁰⁰ Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 8, Mayıs-1968, s. 8-11.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler

Bunların yanında daha birçok kişinin Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak edip işgal kuvvetleri ile mücadeleye girişmesi Damat Ferit Paşa'ya bu girişimin önüne geçmesi zorunluluğunu doğurdu. Zaten Damat Ferit Paşa dördüncü defa sadarete geldiği an yayınladığı beyanname ve şeyhülislamlik makamından çıkarttığı fetva¹⁰¹ ile Kuvâ-yı Milliye üzerinde ciddiyetle duracağını belli etmişti. Kuvâ-yı Milliyecileri azletmekle sindiremeyen Damat Ferit Paşa Hükümeti bu sefer Divân-ı Harplerde değişiklikler yapıp Millî Mücadele yanlılarını yargılamaya ve bu yolla onlardan kurtulmaya çalışmıştır. Nitekim Paşa, Divân-ı Harb-i Örfî heyetini değiştirerek işe başlamış ve 16 Nisan 1920'de teşkil edilen yeni mahkemenin reisliğine Mirliya Mustafa Paşa'yı (Kürt-Nemrut) getirmiştir. Mahkemenin üyeleri ise; erkânı harbiye mirlivalarından Recep Paşa, II nolu Divân-ı Harb-i Örfî azasından süvari miralay Recep Bey, miralay Ferhat Bey ve kaymakam Fettah Bey'den oluşturulmuştur¹⁰². Hükümet, 23 Nisan 1920 tarihinde kabul ettiği kararname ile “ülkenin içinde bulunduğu durum”u bahane ederek Divân-ı Harb-i Örfîlere olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu yeni düzenlemeye göre mahkeme; önceden baktığı tehcir ve benzeri davalara ilaveten ülkenin asayişini bozup, iç ve dış emniyetini ihlal edenleri yargılamakla da yetkili kılınıyordu¹⁰³. Nitekim devletin kurumları da bozulan asayişin düzelmesinin, ancak Kuvâ-yı Milliyecilerin yargılanıp tenkili ile mümkün olacağını düşünmektedirler. Mesela İstanbul Emniyet Genel Müdüriyeti'nden Adliye Nezareti'ne gönderilen 22 Mayıs 1920 tarihli bir yazıda; “*Millî Blok, Millî Kongre, Millî Birlik, Millî Harekât, Kuvâ-yı Milliye adı altında olarak Osmanlı Devleti tebaasını ve memleket halkını Padişah ve Hükümet aleyhine silahlı olarak isyan ettirip bi'l-vasıta bütün Anadolu'da insan öldürme, mal yağmalama ve tarife sığmaz çeşitli cinayetler işlemek suretiyle aslında halifelik makamının ve bütün İslam aleminin razı olmamasına ve karşı çıkmasına rağmen devleti içine sürükledikleri Umûmî Harp'te uğranılan feci yenilgi neticesi olmak üzere hükümetin, yükümlü tutulduğu ve siyasî hayatını mahveden barış şartlarını galip devletler nezdinde defîne veya hiç olmazsa mümkün olduğu kadar hafifletilmesine bütün siyasî mesaisini harcamaya mecbur bulunduğu en mühim dakikalarda olsun zulüm kılıçlarının artıkları bulunan milletten utanmaları ve yaptıklarına pişman olmaları din ve insanlık icabı iken tam tersine Umûmî Harp esnasında işledikleri ve işlettikleri cinayetlere ara vermeksizin isyanlarını günden güne hızlandırmak suretiyle iç emniyeti karmakarışık ve bütün doğunun siyasî ve insanî hayatına suikast eden adları ilişik listede yazılı kimseler, halen cinayet ortakları bulunan isyan ve fesat erbabı ile faaliyet ve haberleşmede buldukları sabit olduğundan bozulan sükûn ve asayişin geri gelmesinin ve devamının sağlanması bu kişilerin bir dakika evvel yargılanıp kanunî cezalarının icrasına bağlı bulunduğu*”¹⁰⁴ belirtilmekte ve bu da Kuvâ-yı Milliyecilerin Hükümetçe nasıl algılandıklarını gözler önüne sermektedir. Bu yazıda “*ilişkide isimleri sunulan Kuvâ-yı Milliyeciler*”in birçoğu makalemizde isimleri zikredilen şahıslardan müteşekkildir. Bu yazıda da

¹⁰¹ Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1336/1920, Nr: 3824. ; Alemdar, 11 Nisan 1336/1920, Nr: 480–2780.

¹⁰² Ata, Ferudun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*, TTK Basımevi, Ank-2005, s. 256-257.

¹⁰³ Ata, *Tehcir Yargulamaları*, s. 258.

¹⁰⁴ Midhat Sertoğlu, “Millî Mücadele'ye Yardım Ettikleri İçin Cezalandırılmak İstenenlere Dair Yayınlanmamış Belgeler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 14, Sayı: 2, Şubat-1978, s. 47.

görüldüğü gibi “ülkenin içinde bulunduğu asayiş sorununu çözmek” için Mahkeme’nin derhal harekete geçmesi beklenmektedir. Mahkeme kendisinden beklenen davranışları sergilemekte gecikmeyip derhal işe koyulmuş ve Kuvâ-yı Milliye’nin önde gelen simalarını gıyaben yargılayıp idama mahkum etmiştir. Zaten gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse Rauf Bey hakkında; yakalandıkları anda hemen tutuklanarak İstanbul’a gönderilmeleri yönünde Meclis-i Vükela’ca, Harbiye, Dahiliye ve Hariciye nezaretlerine verilmiş olan emirler bulunuyordu¹⁰⁵. Kuvâ-yı Milliye’nin önde gelen simalarından olan Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Efendi, Alfred Rüstem Bey, Doktor Adnan Bey ve Halide Edip Hanım, Kuvâ-yı Milliye adı altında ülkede fitne ve fesat çıkarmak(!), Kanun-u Esasi hilafında halktan cebren para toplamak ve asker almak(!) ve kendilerine muhalefet edenlere de işkence ve ezaya cüret etmek gibi suçlardan(!) 24 Mayıs 1920’de idama mahkum edilmişlerdir¹⁰⁶. Kendilerine, Devlet-i Âli Osman’a ettikleri hizmetler hasebiyle bu güne kadar verilmiş olan nişanların da geri alınmasına karar verilmiştir¹⁰⁷. Bundan sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin Kuvâ-yı Milliye’nin tenkili yönündeki çalışmaları artarak devam etmiş ve Kuvâ-yı Milliye ile bağlantısı olanlar birer birer Divân-ı Harb-i Örfilerde yargılanmışlardır. Mesela Damat Ferit Paşa’ya suikast tertip etmek ve gizli teşkilatta buldukları beyanıyla birçok kimse yargılanmış; 56. Fırka kumandanı Bandırmalı Bekir Sami, Karesi mutasarrıflığından mütekait Uşaklı Hacim (Muhittin Çarıklı), Binbaşı Manastırlı Remzi, Bursa Polis Müdürü Nuri Efendi, Kayıkçı Ahmet, Dramalı Rıza Bey, Bahriye yüzbaşlarından Halil İbrahim, Asitaneli Tevfik, Üsküdar belediyesinin Doğançılar mevkii memuru Asitaneli Mehmet Ali, sahra topçu binbaşılığında mütekait Üsküdarlı İhsan, Harbiye dairesinde Binbaşı İsmail Hakkı, İstanbul jandarma taburu kumandanlığından mütekait Tolçalı Süleyman, Ziraat Bankası çalışanlarından Asitaneli Ahmet Halim Beyler, şehremaneti memurinin sabıkasından İbrahim Ağa, Bursa Yenişehirli Hasan, Bursalı Çoban İsmail, muhafız ikinci alayının birinci taburunun üçüncü bölüğünde müstahdem yüzbaşı Gelibolulu Bican Efendi, Dersaadet jandarma taburu kumandanı Binbaşı Rizeli Raşid, süvari binbaşısı Asitaneli Adil ve piyade binbaşısı Cemal Bey’den asker olanların 9 Haziran tarihli mazbata-i hükmiyede muharrer olduğu üzere askerlikten tardlarıyla bunlardan Hacim, Mehmed, Nuri ve Remzi’nin mülkiye kanununa göre Halil İbrahim, Tevfik, Mehmet Ali, Binbaşı İhsan, İsmail Hakkı, Tolçalı Süleyman, Ahmet Halim, İbrahim Ağa, Hasan ve İsmail’in idamlarına, Adil, Raşid, Bican ve Cemal’in onar sene küreğe konulmasına karar verilmiştir¹⁰⁸. Dramalı Rıza’nın suikast tertibi suçundan muafiyetine, ancak Kuvâ-yı Milliye namı altında icra-yı şekavet eden isyancılardan olması ve

¹⁰⁵ BOA, MV, 216/95.

¹⁰⁶ BOA, BEO, Umumi No: 347564. ; Takvim-i Vekayi, 27 Mayıs 1336/1920, Nr: 3864. Alemdar Gazetesi bu haberi 13 Mayıs 1920, “Mustafa Kemal ve Hempalarının İdam Kararı” başlıklı ikinci sayfa yazısıyla vermektedir. Gazetede verilen karar Divân-ı Harb-i Örfi Riyaseti’nin vermiş olduğu karardır. Bu karar 24 Mayıs’ta Padişah tarafından onaylanmıştır. Bkz, Alemdar, 13 Mayıs 1336/1920, Nr: 507-2816.

¹⁰⁷ Takvim-i Vekayi, 27 Mayıs 1336/1920, Nr: 3864.

¹⁰⁸ Takvim-i Vekayi, 13 Haziran 1336/1920, Nr: 3878.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeçiler

cinayet-i azimenin mürettip ve müşevviki olması sebebiyle idamına karar verilmiştir¹⁰⁹.

Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak ve Anadolu'da fitne ve fesat çıkarmak, masum halkı katletmek suçlarından(!) gıyaben yargılanan, Yusuf İzzet Paşa, İsmail Fazlı Paşa, Hüseyin Selahattin, İzmirli Miralay Fahrettin, İzmirli Miralay İsmet, Denizli Mebusu Hakkı Behiç, Rıza Nur, Celalettin Arif, Hamdullah Suphi, Yusuf Kemal, Mustafa Fehmi ve Mehmet Rıfat Efendilerin de idamlarına karar verilmiştir¹¹⁰. İdama mahkum edilen bir diğer mühim sima da Fevzi Paşa'dır¹¹¹. Kartallı Hüseyin Avni bin Mehmet'te Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak için kıtasından firar ile Bursa'ya kaçmak suçundan(!) gıyaben yedi sene küreğe mahkum edilmiştir¹¹². Kuvâ-yı İnzibatiye'nin içerisinde bulunup da Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmek için firar eden Yüzbaşı Behzad Efendi bin Refik de altı ay hapse mahkum edilmiş ve işkence görmüştür. Akabinde de bir yolunu bulup Anadolu'ya tekrar firar etmiştir¹¹³. Yine, birçok isim sırf Kuvâ-yı Milliye'ye mensup olmaları hasebiyle idama mahkum edilmişlerdir¹¹⁴.

Bazı Kuvâ-yı Milliye efradı da dağlarda ve kırlarda silahlı olarak gezmek, rast geldikleri yolcuları soymak, dağa adam kaldırmak, ülkenin asayişini bozmak gibi suçlardan(!) yargılanıp ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır¹¹⁵. Yine, Divân-ı Harb-i Örfî tarafından Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiği gerekçesi ile de birçok kimse suçlu bulunmuş ve cezalandırılmıştır. Mesela İkinci Divân-ı Harb-i Örfî Eskişehirli Hacı Veli'yi Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiği gerekçesi ile yedi sene küreğe mahkum etmiştir¹¹⁶.

SONUÇ

Mütareke'nin akdinden sonra İtilaf Devletleri, Anadolu topraklarını işgal etmeye başlayınca Anadolu insanı bu işgallere karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu durum hem İtilaf Devletleri'nin hem de İstanbul Hükümeti'nin canını sıkması ve Anadolu'daki direnişin önüne geçmek için çalışmalar

¹⁰⁹ Takvim-i Vekayi, 13 Haziran 1336/1920, Nr: 3878.

¹¹⁰ Takvim-i Vekayi, 21 Haziran 1336/1920, Nr: 3883. ; BOA, BEO, Umumi No: 347778. ; Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi'nin idam cezasına çarptırılmasında Mustafa Sabri'nin etkili olduğu muhtemeldir. Bkz, Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Tutumu...", s. 794.

¹¹¹ Takvim-i Vekayi, 30 Mayıs 1336/1920, Nr: 3866.

¹¹² Takvim-i Vekayi, 17 Temmuz 1336/1920, Nr: 3905.

¹¹³ TİTE, Kutu No: 62, Belge No: 140. ; Bazı iltihaklar için, bkz, TİTE, Kutu No: 62, Belge No: 136.

¹¹⁴ Takvim-i Vekayi, 29 Temmuz 1336/1920, Nr: 3916. ; Takvim-i Vekayi, 1 Eylül 1336/1920, Nr: 3944.

¹¹⁵ BOA, BEO, Umumi No: 349174. ; BOA, DH. EUM. AYŞ. 38/43. ; Takvim-i Vekayi, 22 Eylül 1336/1920, Nr: 3962; Takvim-i Vekayi, 5 Teşrin-i Evvel 1336/1920, Nr: 3972. ; Takvim-i Vekayi, 11 Temmuz 1336/1920, Nr: 3900.

¹¹⁶ BOA, BEO, Umumi No: 348153. ; Takvim-i Vekayi, 17 Temmuz 1336/1920, Nr: 3905. ; Kuvâ-yı Milliyeçiler tutuklanmalarının istenmesi, tutuklamalar, Divân-ı Harplere sevkler, kararların padişah tarafından onaylanması vs. hakkında birkaç örnek, bkz, BOA, MV, 221/164. ; BOA, MV, 219/110. ; BOA, DH. EUM. AYŞ, 62/56. ; BOA, DH. EUM. AYŞ, 45/46. ; BOA, DH. EUM. AYŞ, 44/90. ; BOA, BEO, Umumi No: 348629. ; BOA, BEO, Umumi No: 349076. ; BOA, BEO, Umumi No: 348255.

yürütmeye başlamışlardır. İstanbul Hükümeti, işgallere karşı silahla karşı koymaya “ülkenin içinde bulunduğu durum” açısından şiddetle karşı çıkmakta ve büyük devletlerle her şeyin ancak ve ancak siyasetle halledilebileceğine inanmaktadır. Anadolu’daki direnişi kırmak için ilk olarak Kuvâ-yı Milliye’nin örgütleyicisi pozisyonunda olan kişileri bu “sevda”dan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bunun fayda vermemesi üzerine Kuvâ-yı Milliyeciler, “İttihatçılık”, “Bolşeviklik”, dinsizlik, asilik, sahte milliyetperverlik vb. ile suçlanmışlardır. Fakat Anadolu insanı Kuvâ-yı Milliye aleyhinde yapılan bu propagandalara itibar etmemiş, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele’nin her daim yanında yer almıştır. İstanbul Hükümeti’nin Kuvâ-yı Milliyecileri tenkil etmek için kullandığı bir diğer yöntem de “Fetvâ-yı Şerife” çıkartıp yayınlamak olmuştur. Bu fetva Kuvâ-yı Milliyecileri dinsizlikle itham ediyor ve öldürülmelerinin farz olduğunu ilan ediyordu. Bununla amaçlanan mutaassıp insanları Millî Mücadele aleyhinde ayaklandırmaktan başkaca bir şey değildir. Fakat bütün bu ithamlar kısmî olarak Anadolu’da bir kargaşaya sebebiyet verdiyse de halkın Kuvâ-yı Milliye’ye düşman olmasını sağlayamamış nihai olarak amacına ulaşamamıştır.

Damat Ferit Hükümetleri tarafından Kuvâ-yı Milliye’nin gelişmesinin önüne geçmek için alınan tedbirlerden birkaçını da şöylece sıralayabiliriz: İşgalci kuvvetlerle mücadele edilmesi yönünde fikir, beyan ve çabası olan askerî erkânı İstanbul’un merkezine çağırarak; Şüphesiz buna en büyük örnek, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’daki çalışmalarının neticesinde İstanbul’a avdetinin istenilmesidir. Ardından, “geri çağırma”nın fayda vermemesi üzerine Kuvâ-yı Milliye’nin lider kadrosunu oluşturan askerî ve mülkî yetkililerin görevlerinden azledilmeleri İstanbul Hükümeti tarafından alınan ikinci tedbiri oluşturmaktadır. Bununla ulaşılmak istenen, azledilmiş olan Kuvâ-yı Milliye mensuplarının mevkilerinin yetkilerini kullanmalarını engellemek ve Anadolu halkının Kuvâ-yı Milliye’nin lider kadrosunun sözlerine itimat etmemesini sağlamaktır. Nitekim İstanbul Hükümeti bu uygulaması ile kısmen başarılı olmuş, M. Kemal Paşa azledildiği zaman bazı çevreler “azledilmiş bir komutan mı bize önderlik yapacak?” nev’inden kaygılar taşımaya başlamışlar, nihayet M. Kemal’in yakın arkadaşları, özellikle de 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’in tam desteği ile bu sorun atlatılmıştır¹¹⁷. Bütün çabalara rağmen Kuvâ-yı Milliyecilerin önüne geçilemeyişi üzerine Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin başvurduğu üçüncü ve en son yöntem Kuvâ-yı Milliyecileri Divân-ı Harplerde yargılamak olmuştur. Nitekim bu yargılamalar neticesinde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok Kuvâ-yı Milliyeci, “vatanının selameti için mücadele vermek” suçundan(!) yargılanıp gıyaben veya vicahen idama mahkum edilmiş ve vicahen mahkum edilenler hakkındaki hükümler infaz edilmiştir.

En nihayetinde Damat Ferit Paşa, işgallere karşı Anadolu insanının haysiyeti adına mücadele veren Kuvâ-yı Milliye’nin amansız bir düşmanı olmuş, bu durum, kendisine “hain” damgasının vurulmasında başlıca aktör olmuştur.

¹¹⁷ Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri*, s. 435.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)
Babıali Evrak Odası (BOA, BEO)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî,
(BOA,DH.EUM.AYŞ)
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (BOA, DH. ŞFR)
Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV)

Gazeteler

Alemdar
Peyam
Peyam-ı Sabah
Takvim-i Vekayi

Kitaplar

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele –Mutlakiyete Dönüş (1918–1919)**-, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ank–1998.
ATA, Ferudun, **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, TTK Basımevi, Ank-2005.
Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ank-1982.
ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk (1919–1927)**, Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, A.A.M. Yay, Ank–2005.
Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt:1, A.A.M. Yay, Ank-1997.
BEYATLI, Yahya Kemal, **Siyasî ve Edebî Portreler**, Baha Matbaası, İst-1976.
BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya’da Millî Mücadele**, Cilt: 1, Üçüncü Basım, TTK Basımevi, Ank-1992.
BIYIKLIOĞU, Tevfik, **Trakya’da Millî Mücadele -Vesikalar, Resimler, Plan ve Haritalar-**, Cilt: 2, Üçüncü Basım, TTK Basımevi, Ank-1992.
CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İst-2000.
ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Basımevi, Ank-1999.
İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: 4, İst–1982.
JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi –Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)**, TTK Basımevi, Ank–1989.
KANSU, M. Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt: 1, TTK Basımevi, Ank–1986.
KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: 1, Emre Yayınları, İst-1995.

- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: IX, İkinci Basım, T.T.K, Ank-1999.
- KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İst-1964.
- Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-23)**, Yay. Haz: Bülent Demirbaş, İkinci Basım, Arba Yayınları, İst-1992.
- MENLANZADE Rıfat, **İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İç Yüzü**, Yedi İklim Yayınları, İst-1993.
- ÖZKAN, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ank-1994.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: 2, TTK Basımevi, Ank-1994.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İst-2000.
- SARIKOYUNCU, Ali, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: 1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank-1995.
- SOFUOĞLU, Adnan, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeypatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ank-1994.
- TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bak. Yayınları, Ank-1998.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Birinci Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ank-1987.
- Türk İstiklal Harbi -İç Ayaklanmalar (1919-1921)-**, Cilt: VI, Genelkurmay Basımevi, Ank-1964.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İştittiklerim**, TTK Basımevi, Ank-1987.
- TÜRKMEN, Zekeriya, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ank-2002.
- YALÇIN, E. Semih-Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ank-2005.
- ZÜRCHER, Eric Jan, **Millî Mücadele'de İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İst-2003.

Tezler

- ERDEM, Ş. Can, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst-2002.

Makaleler

- Adnan Sofuoğlu, "Refet Bele'nin Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine...", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl: XXXVI, Sayı: 422, s. 342-351.
- Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım-1997, s. 787-812.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 79, Genelkurmay Basımevi, Ank-1981. Belge No: 1731, 1734, 1735.

Cevdet Küçük, “Damat Ferid Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İst-1993, s. 436-439.

Emine Kısıklı, “Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinde Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Ank-1990, s. 109-127.

Fethi Tevetoğlu, “Atatürk-İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz-1989, s. 613-623.

Günay Çağlar, “Kuvâ-yı İnzibatiye”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 15, Ank-1995, s. 343-365.

Günay Çağlar, “Millî Mücadele’de Fetvalar Olayına Değişik Bir Açıdan Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 75. Yıl Özel Sayısı, Sayı: 11, Erzurum-1999, s. 265-282.

Hamdi Atamer, “Kuvâ-yı Milliye’ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4, Ocak-1968, 3-9.

Hamdi Atamer, “Kuvâ-yı Milliye’ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 5, Şubat-1968, s. 3-7.

Hamdi Atamer, “Kuvâ-yı Milliye’ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 6, Mart-1968, s. 8-12.

Hamdi Atamer, “Kuvâ-yı Milliye’ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 7, Nisan-1968, s. 24-27.

Hamdi Atamer, “Kuvâ-yı Milliye’ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 8, Mayıs-1968, s. 8-11.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 1, Genelkurmay Basımevi, Ank-1952. Vesika No: 15, 16, 17, 19, 22.

Midhat Sertoğlu, “Millî Mücadele’ye Yardım Ettikleri İçin Cezalandırılmak İstenenlere Dair Yayınlanmamış Belgeler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 14, Sayı: 2, Şubat-1978, s. 47-49.

Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi’de Kuvâ-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 24, Ank-2003, 417-467.